

Trh práce: problémy a perspektivy

JIŘÍ VEČERNÍK*

Sociologický ústav ČSAV, Praha

The labor market in Czechoslovakia: problems and prospects

Abstract: Changes of the labor market are observed on the base of recent surveys from various points of view: 1. the production and utilization of human capital; 2. work incentives and rewards; 3. private ownership and job allocation; 4. work perspectives and unemployment. The transitory period will be very confused. The labor market will be segmented and the development of individual segments will be uneven. Already now, new temporary borderlines are created. The transformation of the post-communist countries is being carried out in a period when the era of market regulation is over in the West and many securities of the labor market are being eroded. Rather than uniform regulation, one needs the dynamics of individual segments and flexibility in work engagement. The results of our surveys show that the population is not very much troubled and that it is aware of the depth of the necessary transformation only to a certain degree. This is very good for maintaining social peace, but it is less good for radical change in economic behavior.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 3: 319-336)

Prožíváme období přechodu od plánované k tržní ekonomice, a tedy i od státního dohledu nad pracovními silami k otevřenému trhu práce, od státního paternalismu k individuální odpovědnosti. Zjevný nedostatek pracovních sil se mění v nezaměstnanost.

Komunistický režim měl absolutní kontrolu nad pracovními silami, která počínala u rozhodování o kvalifikační struktuře a končila detailními mzdovými tarify a pravidly odměňování. Právo na práci bylo fakticky pracovní povinností, tj. administrativním donucením k práci bez dostatečné možnosti výběru zaměstnání. Důsledkem byl nedostatek zájmu o investice do skutečného vzdělání (na rozdíl od diplomů) a netečnost k výsledkům vlastní práce. Taková politika zaměstnanosti nutně produkovala nedostatek pracovních míst a skrytou přezaměstnanost. Důležitá byla nikoli práce, ale zaměstnání, nikoli výkon, ale pozice, nikoli efektivnost využití pracovních sil, ale naplnění personálních plánů.

Kolektivistická ekonomika práce měla několik osudných následků, které budou ještě dlouho přetrvávat. Na jedné straně, nabídka levné pracovní síly podporovala technologickou zaostalost výroby a expanzi byrokratického systému. Na straně druhé, využití skutečných pracovních schopností aktivní populace bylo malé a v postupu "budování socialismu" se dále snižovalo. Administrativní kontrola "kvalifikačních předpokladů" jen skrývala skutečné plýtvání lidským kapitálem.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: ing. Jiří Večerník, CSc., Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: (02) 235 87 77, fax: (02) 235 78 88, E-mail: vecernik@cspgas11.bitnet.

Všechny reformy mzdového systému (označované vždy jako posilování motivační funkce mzdy), pouze konzervovaly platovou nivelizaci. Status práce nutně klesal, když se vazby mezi schopnostmi, výkonem a odměnou (v termínech funkcionální stratifikace) oslabovaly nebo mizely.

O trhu práce víme mnoho z ekonomické statistiky, souhrnně bilancující zaměstnanost a nezaměstnanost. Zde bychom se na něj chtěli podívat z jiné strany, z hlediska vnitřních problémů a napětí. V procesu transformace uzavřeného (byrokratického) systému v systém otevřený (tržní) se střetávají staré návyky s novými pravidly. Nutně se objevují konflikty mezi starými a novými tendencemi, pokud jde o produkci a využití lidského kapitálu, systém odměňování, systém vlastnictví a typy zaměstnání. Realita vznikajícího trhu je ještě více vzdálena teoretickým představám, než jsme ochotni si přiznat. Nikoli jednotný a přizpůsobivý, ale fragmentovaný a v mnoha segmentech rigidní trh práce můžeme spíše očekávat v blízké budoucnosti. Nejen u nás probíhají významné změny. Také v západních zemích dochází k erozi mnoha jistot, jež doposud částečně regulovaný trh práce poskytoval. O to iluzornější se nám musí jevit některá očekávání populace i sliby některých politických stran.

1. Tvorba a užití "lidského kapitálu"

Před 2. světovou válkou patřilo Československo (zvláště jeho západní část) mezi vyspělé evropské země s kvalifikovanou dělnickou třídou a vzdělanou inteligencí. Výrazná socialistická orientace obou hlavních sociálních skupin byla v letech 1945-1950 zneužita komunisty na jejich cestě k totalitní moci. Zatímco kvalifikace pro manuální práce byla plně vytěžena, vzdělání se stalo spíše nebezpečným faktorem jakožto latentní zdroj nesouhlasu s totalitní politikou a sovětizací ekonomiky. Předválečný diferencovaný školský systém byl přetvořen v unifikovanou mašinérii a dřívější důraz na klasické vzdělání byl nahrazen směsí ideologie a pragmatických poznatků. Specifickým jevem československého vzdělávacího systému, v porovnání s ostatními satelitními zeměmi, byl pomalý růst počtu vysokoškolsky vzdělaných lidí, ve prospěch středoškolsky vzdělaných, zvláště pak žen.

Dědictví minulosti, všeobecná kulturní úroveň, profesní odbornost i odpovědný vztah k práci a jejímu výsledku, to vše bylo cíleně vybíjeno režimem, který vyzdvihoval nikoli nejlepší pracovníky, ale nejvíce poslušné a ochotné, a který skutečné profesionály nahrazoval "dělnickými kádry". Omezovány byly i funkce rodiny, aby se oslabil mezigenerační transmise kulturního kapitálu. Tři emigrační vlny zasáhly nejvíce inteligenci. Svě provedla i prostá demografická směna populace: dnes již přinejmenším dvě generace jsou vzdělány socialistickými školami a vychovány socialistickým myšlenkovým a pracovním klimatem (včetně očekávaných "sociálních jistot").

1) Pojem "lidského kapitálu" používáme nadále ve smyslu definovaném Beckerem [1964] či Mincerem [1974]. Podle nich vychází produktivita práce z jednotlivého pracovníka, který ji může zvyšovat na základě svého vzdělání a kumulované pracovní zkušenosti. Protože investice do vzdělání jsou hlavní determinantou produktivity práce, jsou vráceny jedinci ve vyšším výdělku a společnosti ve vyšším produktu. Variabilita individuálních příjmů je tak funkcí variability vzdělání, zkušenosti a míry jejich návratnosti.

Změna kritérií zakládajících ocenění kvalitní, tvůrčí a odborné práce se projevuje v trvalé nízké prestiži intelektuálních povolání. Je vcelku samozřejmé, že odpovědnost a vědomosti stále patří mezi hlavní kritéria posuzování prestiže povolání (viz tabulku 1). Podíváme-li se však na stejná data jinou optikou, zjišťujeme, že pouze 62 % respondentů přisuzuje odborným znalostem jedno ze tří nejvyšších míst a pouze 57 % respondentů přisuzuje stejnou pozici odpovědnosti. Zároveň se ukazuje, že veřejné mínění je značně nejednotné, pokud jde o zásady hodnocení různých profesí.

Zajímavá je rovněž dokumentace o trvalé průrve mezi vzděláním a pracovní způsobilostí ve vědomí a chování lidí. Podle výsledků panelového průzkumu z podzimu 1989 chápe důležitost vzdělání a schopností (a jejich vztahů) pro životní úspěch pouze menšina dětí a jejich rodičů. Pro 62 % dětí nebyly schopnosti důležitým nástrojem úspěchu a pro 44 % nebylo důležité vzdělání. Bohužel, situace se od té doby příliš nezměnila, protože na jaře 1991 byly schopnosti důležité jen pro 54 % a vzdělání pro 62 % dětí.²

Úspěch na kompetitivním trhu práce vyžaduje určité dispozice, které byly za komunismu systematicky potlačovány: schopnosti a znalosti, adaptabilitu a mobilitu. Minulý systém však byl založen na životním povolání i zaměstnání (vzpomeňme na "boj proti fluktuaci"), lidé nejsou zvyklí měnit pracoviště, učit se něco nového. To ostatně odpovídá velmi konkrétnímu zaměření odborného vzdělání, oproti rozvíjení obecného základu a schopnosti se učit. Byly vystavěny komunikační bariéry uvnitř společnosti i mezi zeměmi. Například zatímco před válkou byla znalost němčiny v českých zemích běžná a většina intelektuálů se domluvila i francouzsky, po 40 letech povinné výuky ruštiny je jazykové vybavení populace bídné.³

Zjistit současnou úroveň lidského kapitálu je nemožné. Nejsou k tomu ani jasná kritéria (diplomy mají v postkomunistické společnosti ještě menší váhu než v tržních ekonomikách), ani prostředky testování u populace. Oporou snad může být pocit lidí samotných, jak si své kvalifikace v nových podmínkách cení. Podle výzkumu "Ekonomických očekávání" z prosince 1991 si je pouze 18 % lidí jisto, že jejich kvalifikace vyhovuje (viz tabulku 2). Podrobnější analýza v tabulce 3 ukazuje, že jen mladší a vzdělanější lidé jsou v tomto směru optimističtější.⁴ Přitom ale i

2) Uvedené výsledky výzkumu "Rodina 1989" jsou založeny na následujících otázkách: "Co podle Vás znamená, když se někdo považuje za úspěšného člověka: 1. slavný, 2. vysoce vzdělaný, 3. bohatý, 4. schopný, 5. tvrdě pracující, 6. přizpůsobivý, 7. známý [Matějů 1990].

3) Podle výzkumu "Transformace sociální struktury" má 17 % populace dobrou nebo slušnou znalost němčiny, 6 % angličtiny, 2 % francouzštiny a 36 % ruštiny. Existující rozdíly jsou ve prospěch žen a obyvatelstva českých zemí.

4) V tabulkách 3 a 7 předkládáme některé výsledky procedury ANOVA statistického programu SPSS/PC+, konkrétně tabulku mnohonásobné klasifikace. V horní části jsou uvedeny odchylky od průměru. Jednotlivé odchylky jsou adjustovány pro ostatní proměnné, a jsou tedy aditivní. Koeficienty beta jsou standardizované regresní koeficienty ve smyslu používaném v mnohonásobné regresi: β^2 (*100) indikuje procento variance vysvětlené každou jednotlivou proměnnou, R^2 (*100) indikuje celkovou varianci vysvětlenou všemi zahrnutými proměnnými, včetně jejich společného působení.

z vysokoškolsky vzdělaných je 23 % mužů a 16 % žen vůči své kvalifikaci skeptických. Úroveň vzdělání je rovněž hlavním faktorem ochoty vzít na sebe manažerskou odpovědnost nebo rozvíjet dále vlastní odbornost. Určité rozdíly jsou mezi republikami - je to spíše populace České republiky, která je více nakloněna vzdělávat se nebo více pracovat.

V důsledku minulého vývoje dnes tedy existuje absolutní nedostatek skutečně schopných a výkonných pracovníků. Nikoli nezaměstnanost, ale neuspokojenou poptávku po kvalitních lidech a neobdobně obsazená místa bychom dnes měli považovat za hlavní problém a největší nedostatek trhu práce. Jeho řešení tkví v motivaci individuálních investic, v obnovení funkčního sepětí mezi schopnostmi, výkonem a odměnou. Je nepochybné, že otevřený prostor aktivity a nesrovnatelně vyšší úroveň motivace mohou vést ke zlepšení kvalifikační úrovně v poměrně krátkém období. Individuální aktivita bude zřejmě rychlejší než změny školského systému a vzdělanostní struktury populace. Rozsah kvalifikačních škod se bude ovšem napravovat velmi dlouhou dobu.

2. Motivace práce a odměňování

Rozsah příjmových nerovností byl v poválečném Československu extrémně malý a během dlouhého období téměř stabilní. Nivelizační trend začal již během nacistické okupace a pokračoval po roce 1945 v důsledku poválečných problémů a převažujícího vlivu socialistické ideologie. Největší změny však nastaly v období 1948-1953, kdy nové potřeby přestavby ekonomiky se těsně propojily s militantním ideologickým důrazem na nivelizaci. Všechny implementované rysy výdělkové diferenciace byly pevně fixovány i pro budoucnost. Ve mzdovém rozpětí nedošlo během 30 let k žádným výraznějším změnám, vyjma malých přesunů na nejnižší a nejvyšší mzdové hladině. Přes manifestované (či spíše předstírané) úsilí posílit význam kvalifikace a výkonu pro příjmovou nerovnost v 60. letech nedošlo ani tehdy k podstatným změnám, nicméně kvalifikační diferenciál mezd se mírně rozevřel.

Pro období 1970-1988 jsme shromáždili empirický materiál dokládající změny vzorců mzdové distribuce v Československu [Večerník 1991a, Večerník 1991b]. Zatímco rozdíl pohlaví pro mzdovou pozici zůstal dominantní, 1. dále poklesla pozice vyššího vzdělání, 2. prohloubila se inferiorita sektoru sociálních služeb a 3. došlo k dalšímu znevýhodnění mladých pracovníků.

Je nepravděpodobné, že se tyto charakteristiky budou rychle měnit jedním směrem. V přechodném období se mohou projevovat spíše protichůdné tendence než jednotný vývoj k rozevřenější funkční nerovnosti. Pokud jde o rozpětí mzdové distribuce, zdá se, že se pro převážnou část pracovního trhu (kromě nových soukromých firem) zmenšuje, a to v důsledku restriktivní ekonomické politiky, minimální mzdy a mzdové regulace. Ponecháme-li stranou soukromý sektor, pak je v Československu mzdová diferenciace stále nižší než např. v Maďarsku, Polsku nebo v bývalém Sovětském svazu [Szirácky 1990]. Určité změny přinese mzdová liberalizace, je však otázkou, do jaké míry půjde o změny posilující vztah mezi individuálními charakteristikami a mzdou (na rozdíl od role charakteristik odvětvových, sektorových nebo regionálních). Jinak je tomu v soukromém sektoru

a zejména v zahraničních firmách, jejichž fungování vnáší do platů obrovské rozdíly.

Vezměme výše zmíněné dimenze mzdové diferenciace jednu po druhé a zvažme jejich vyhlídky v blízké budoucnosti. Pokud jde o návratnost vzdělání, na jedné straně trh práce ještě není dobře připraven přijímat a využívat vysoce odbornou práci v masovém rozsahu, na druhé straně skutečná kvalifikace pracovníků zatím ještě neodpovídá novým požadavkům. Stěží proto předpokládat, že se rychle vytvoří mechanismus obecně motivující k dlouhodobým investicím do vzdělání, nebo že se kvalifikační diferenciál mezd bude v nejbližší budoucnosti rychle zvětšovat. To může platit pouze u malého počtu skutečných odborníků, zaměstnaných u západních či smíšených firem nebo u dynamických domácích podniků. První analýzy nasvědčují tomu, že mzdová nerovnost mezi vzdělanostními kategoriemi se skutečně po roce 1989 prohloubila.⁵

Pokračování předchozích tendencí je vidět také v členění podle sektorů národního hospodářství. V rozhodujících odvětvích sociálních služeb nejenže zatím nedošlo k pozitivní změně, nýbrž prohloubilo se jejich zaostávání. Školství, státní správa, sociální služby a justice trpí nedostatkem pracovníků z důvodů nízkých výdělků, platy ve zdravotnictví setrvávají pod úrovní průmyslu. Výrazně si polepšilo pouze peněžnictví (nejvyšší mzdy vůbec) a v rámci terciéru vznikly dobře placené segmenty soukromého sektoru.

Pokud jde o členění podle pohlaví a věku, pak větší zranitelnost žen a mladých lidí na trhu práce může nadále vést k ještě většímu nepoměru výdělků mezi pohlavími a k dalšímu úpadku mzdových možností mladších generací ve srovnání s osvědčenými držiteli ekonomického a sociálního kapitálu.

Je nepochybné, že podstatné změny v mzdové diferenciaci teprve přijdou. Dva roky jsou příliš málo pro změnu zafixovaného distribučního mechanismu, navíc v období restriktivní rozpočtové politiky. Pro úspěch reformy je však důležité vytvořit liberální a antiegalitární klima odměňování. V tomto směru výzkumy nehovoří jednoznačně. Značný (byť mírně klesající) je podíl populace, která vyjadřuje ochotu přijmout mnohem větší mzdové rozdíly (tabulka 4A). Přibližně stejná, zato však rapidně klesající část populace je přesvědčena, že rozdíly v odměňování by se měly prohloubit (tabulka 4B). Většina lidí si myslí, že sociální nerovnost se po listopadu 1989 značně zvětšila a je už dnes přílišná.⁶ Ti, kdo jsou pro větší diferenciaci, jsou častěji mladí, vzdělanější, spíše muži a obyvatelé velkých měst, kteří dnes cítí větší možnosti pro uplatnění svých schopností.

5) Porovnáme-li data "Výzkumu sociálně-třídní struktury" z roku 1984 a výzkumu "Transformace sociální struktury" z podzimu 1991, potom zjišťujeme další propad mzdové pozice zejména vysokoškolského vzdělání. Otázkou samozřejmě zůstává, zda k tomu došlo před zahájením ekonomické reformy nebo po něm.

6) Ve výzkumu "Transformace sociální struktury" na otázku "Myslíte si, že nerovnosti mezi lidmi se u nás za poslední dva roky spíše zvětšily nebo zmenšily" 44 % respondentů odpovědělo "rozhodně zvětšily" a 49 % "spíše zvětšily". A na otázku, jaké jsou u nás nerovnosti mezi lidmi, 45 % dotázaných odpovědělo, že jsou "velmi velké" a 41 %, že jsou "spíše velké".

Pro nejbližší budoucnost tedy stále zůstává otevřenou otázkou, zda nesnáze vlastní počátku ekonomické reformy nepovedou k posílení starého nivelizačního klimatu a přístupů charakteristických pro socialistický systém "sociálních jistot". Rovnováha mezi tržním tlakem a sociálním zajištěním, mezi funkční a nespravedlivou diferenciací je vždy velmi vratká a vzhledem k reprodukci starých struktur nerovnosti u nás ještě vratší. Názory populace jsou v tomto ohledu poněkud rozporuplné, neboť současně požadují více podnětů pro tržní chování i vyšší sociální zabezpečení. Orientace odborníků či politických směrů jsou profilovány buď tržním, nebo sociálním směrem, syntetizující pohled a vědomí nejužší provázanosti mezi výkonem ekonomiky a mírou redistribuce zatím chybí.

3. Soukromé vlastnictví a alokace práce

Rozsáhlý byrokratický aparát za komunistického režimu plně ovládal rozmísťování pracovních sil, počínaje kvótami pro různé typy škol a konče klasifikací pracovníků podle "kvalifikačních požadavků" či "politických předpokladů". Trh práce vlastně fungoval jen pro okrajovou skupinu pracovníků s malou kvalifikací, kteří těžili z nedostatku pracovních sil a přecházeli z jednoho místa na druhé, vždy s citelným platovým polepšením a dalšími výhodami.

Tato situace se změnila, nikoli však příliš radikálně. Trh práce se zatím nemohl plně rozvinout vzhledem k trvající převaze státního sektoru a jeho faktickému zvýhodnění. Na jedné straně státní podniky mohou díky cenové liberalizaci a trvajícím monopolům přenášet náklady své neefektivní výroby na zákazníky. Na druhé straně státní byrokracie a nepřehledný stav práva zůstávají velkou překážkou novým soukromým podnikatelům, kteří se na své cestě k novým formám podnikání musejí probíjet barikádami předpisů. Kromě toho pevná společenství bývalých komunistických technokratů stále disponují velkou ekonomickou mocí a mohou s úspěchem svazovat rozvoj soukromého podnikání, například diskriminací soukromých firem při prodeji surovin a materiálů či rozdílnými podmínkami pro různé zákazníky.

Také ze strany práce se mnohým jeví lepší být chráněn proti tržním silám velkými státními organizacemi a odborovými svazy. Polovina dotázaných v aktivním věku odpověděla v červnu 1991, že dobrá vláda musí každému zajistit pracovní místo (20 % odpovědí "určitě ano", 29 % "spíše ano"). Nicméně rychlý růst životních nákladů (55 % v roce 1991) vytlačoval dělníky do dynamického soukromého sektoru, s mnohem vyššími výdělky. Tento tlak bude brzo umocněn bankroty prvních velkých podniků. Pro mnohé pracovníky je ovšem soukromá živnost nucenou volbou po propuštění ze zaměstnání.

Dosavadní běžný model ekonomického chování domácností je složen ze zaměstnání ve formální ekonomice a z příjmů za vedlejší zaměstnání či dalších činností (viz tabulku 2C a tabulku 5). Ve strategiích jednotlivců pro řešení svízelné finanční situace dominuje očekávání vyššího platu ve stávajícím zaměstnání či hledání lépe placeného místa. Pouze 11 % domácností považuje za možné řešit finanční problémy soukromým podnikáním. Jde o nejméně pravděpodobné řešení z pěti možností, tj. teprve po strategii zaměřené na formální ekonomiku, neformální ekonomiku a práci v zahraničí. Poněkud překvapuje, že za půlrok

zachycený našimi výzkumy (od června do prosince 1991) se preference alternativních, doplňkových či přechodných forem snížila, tedy rigidita individuálních přístupů k trhu práce jakoby vzrostla.

Změny v oblasti vlastnictví se zatím rozbíhají. Převažující podíl "soukromých firem" představuje vlastně pouze vedlejší práci řemeslníků, stavebních dělníků, právníků atd. Individuální registrace byla v roce 1991 podmínkou zaměstnání u mnoha soukromých podniků. Výkazy počtu podnikatelů (přes 800 tis. v polovině minulého roku jen v České republice) je tedy značně přehnaná. Podle našich výzkumů mělo povolení k soukromému podnikání 22 % respondentů ve věku 25-60 let (či někdo jiný z jejich domácnosti) v červnu a 25 % v prosinci 1991. Lze odhadnout, že sotva jedna třetina z nich měla k tomu základní vybavení nebo skutečně nezávisle a naplno podnikala. Jde teprve o období startu, na které naváží první vlny velké privatizace státních podniků. Nicméně přesto bychom měli očekávat větší anticipaci změn ze strany pracovníků, jejich větší otevřenost pracovní mobilitě, novým formám, kombinaci úvazků apod.

Stejně jako zvýraznění příjmových rozdílů, také soukromé podnikání potřebuje příznivě naladěné společenské vědomí. Je zajímavé, že stupeň souhlasu s úplnou volností pro soukromé podnikání se během doby radikálně snížil (tabulka 4D). Může to být tím, že zatímco na začátku ekonomické reformy bylo soukromé vlastnictví považováno za všelék, dnes si lidé spíše myslí, že to je sice nezbytná, avšak nikoli postačující podmínka. Může to však být i tím, že již první úspěchy podnikatelů nabuzují značnou sociální závist a mnozí by je rádi viděli pod větší kontrolou. Podmínky pro soukromé podnikání jsou ovšem hodnoceny poněkud skepticky (tabulka 4E). Dosud jsou postrádány důležité právní instrumenty, fungující ekonomické a správní instituce. Důvěryhodnost existujících je nízká a činnost staré byrokracie činnosti soukromých firem nijak nenapomáhá.

Nejenom tedy souhlas, ale také podezření a sociální závist doprovázejí nové kapitalisty. Sice klesající, nicméně stále značná část lidí žádá uchovat státní kontrolu nad ekonomikou (tabulka 4F). Realistické požadavky normální právní regulace podnikání jsou zde nerozlišitelně propleteny s požadavky na kontrolu nad "obohacováním" a ochranu práce.

Soukromé vlastnictví a otevřený trh práce jsou nerozlučně spjaty. Pokud nebude expandovat soukromý sektor, nabídka nových míst bude sporadická. Zvětšující se diverzita vlastnických vztahů a přechodný charakter některých z nich si bude hledat a vynucovat i rozmanitost pracovních podmínek. Po 40 letech "obligatorního práva na práci" se lidé učí být svobodnými také v oblasti zaměstnání. Pro mnohé z nich jde o novou situaci, o které nikdy dříve netušili, že jí budou muset čelit. To je samozřejmě zdrojem skepse a obav. Strach z nezaměstnanosti je tu pravděpodobně tím největším.

4. Pracovní perspektivy a nezaměstnanost

Jedním z charakteristických rysů alokace práce v centrálně plánované ekonomice byl neustálý nedostatek práce, doprovázený jejím neefektivním využíváním nebo

plýtváním.⁷ Komunistické Československo bylo zemí s nejvyšší mírou zaměstnanosti žen na světě. Od počátku 50. let byly ženy nuceny být ekonomicky aktivní nejenom z moci zákona, ale i z ekonomické nutnosti. Podobně Československo bylo i zemí s nejnižším procentem aktivit v soukromém sektoru a nemělo, ve srovnání s Maďarskem nebo Polskem, významnou neformální ekonomiku. To zvyšovalo závislost populace na centrálně řízené zaměstnanosti a alokaci práce.

Umělá přezaměstnanost, nízká úroveň kvalifikace a neefektivní využití pracovních sil se v případě nastolení tržních kritérií a volného trhu práce nevyhnutelně obrací v nezaměstnanost. V současnosti není míra nezaměstnanosti v Československu dramatická, je však velmi nerovnoměrně rozložena (na konci roku 1991 činila 4,1 % v ČR a 11,8 % v SR). Nicméně proces transformace ekonomického systému, vlastnická a manažerská přestavba velkovýroby teprve začaly.

Možný rozsah problému nezaměstnanosti je znázorněn v tabulkách 6 a 7. V prosinci 1991 pouze 17 % ekonomicky činných respondentů považovalo svůj podnik za ekonomicky perspektivní a 23 % považovalo za perspektivní své povolání (všude uvádíme procenta odpovědí "určitě ano"). Jinak řečeno, 22 % dotázaných vyjádřilo vážné obavy z nezaměstnanosti (opět pouze odpovědi "určitě ano"). Z osob v aktivním věku je 22 % ochotno pracovat i za nižší mzdu, udrželi-li si svoji práci, 15 % za minimální mzdu a 5 % i za mzdu nižší než minimální. Rozdíly v populaci jsou samozřejmě značné (tabulka 7). Míra pesimismu stoupá s věkem a klesá se vzděláním. Osobní ekonomické vyhlídky jsou výrazně horší na Slovensku, současně je tu však i nižší ochota být zaměstnán za redukovanou nebo minimální mzdu. Za specifickou skupinu můžeme považovat zemědělce, kteří jsou skeptičtí, pokud jde o jejich podniky, nikoli však zaměstnání. Co je nadějně na těchto - jinak chmurných - výsledcích, je fakt, že vyhlídky sdělené respondenty se zdají být nadějnější v prosinci než v červnu 1991. Pokud by to svědčilo o adaptaci a aktivnějším postoji k novým problémům, bylo by to jistě pozitivním faktem.

Další vývoj nezaměstnanosti budou ovlivňovat protichůdné tendence. Na jedné straně můžeme očekávat rychlý růst nezaměstnanosti s ohledem na privatizaci velkých státních podniků, kdy bude na minimum redukována zaměstnanost ze sociálních důvodů. Na straně druhé neprůhlednost trhu práce způsobuje přeceňování skutečné nezaměstnanosti a tím nadměrné zatěžování státního rozpočtu. Značný podíl (lze odhadovat 15-20 %) oficiálně nezaměstnaných má dostatečné zdroje ze soukromé činnosti, ze zapojení v neformální ekonomice nebo z osobního vlastnictví. Špatné fungování finančního systému a sociálních institucí takové zneužívání usnadňuje a zakořeněná komunistická mentalita paternalistického státu je pro ně silnou motivací.

7) Susan Oxenstiernová [Oxenstierna 1990] provedla velmi důkladnou analýzu hlavních charakteristik "trhu práce" v komunistickém systému a paradoxů "centrálně plánované" ekonomiky, především na situaci bývalého SSSR. Československo muselo přijmout všechny hlavní rysy sovětského modelu, jeho působení však nebylo tak fatální díky vyšší pracovní kultuře a morálce.

Hlavním faktorem dalšího vývoje bude snaha a schopnost nových soukromých podnikatelů zvyšovat počet pracovních míst a motivovat kvalifikaci jejich pracovníků. Zatím soukromí podnikatelé nejsou příliš zainteresováni na rozšiřování trhu práce, spíše se snaží vyhnout zatěžujícím odvodům z mezd a placení sociálního zabezpečení. Problém zaměstnanosti neměl ostatně v rozvrhu ekonomické reformy příliš významnou roli. Nicméně i když na něj není zaměřena žádná prvoplánová strategie, některá pragmatická opatření zejména v České republice se zdají být efektivními brzdami růstu nezaměstnanosti. Vlastnická transformace státního sektoru však zřejmě vyvolá potřebu mnohem aktivnější zaměstnanecké politiky.

5. Závěr: homogenita nebo segmentace, jednota nebo fragmentace trhu práce?

V období ekonomické transformace panuje mnoho iluzí o tržních silách. Silou zvyku, mnozí lidé u moci změnili jen slovník, nikoli však uvažování: "neviditelná ruka trhu" je pro ně jen ekvivalentem "železných zákonů dějin" naučených v kursech marxismu-leninismu; když "sovětský model" selhal, bude stejným způsobem zaveden "tržní model". Směs slovního liberalismu a pragmatické regulace by měla nahradit starou administrativní alokaci pracovních míst. V pozadí jsou dvě myšlenky: trh práce by měl zůstat homogenní (v souladu s neoklasickou teorií a naučeným chováním) a měl by být vhodně regulován ve smyslu sociálně tržního hospodářství (podobně jak se to předpokládá o západních ekonomikách).

Moderní ekonomie a sociologie ovšem ukázaly, že reálný trh práce není homogenní, nýbrž heterogenní. Podle teorie segmentace trhu práce je to pouze tzv. vnější (nebo také sekundární) trh práce, který je charakterizován hrou poptávky a nabídky, zatímco tzv. vnitřní trh (resp. trhy velkých podniků, korporací či odvětví) jsou pojednávány jako "administrativní jednotky, uvnitř kterých jsou tržní funkce oceňování, alokace a často i výcviku řízeny řadou institucionálních pravidel a procedur" [Doeringer, Piore 1971: 1,2]. Mezi primárním a sekundárním sektorem existují podstatné rozdíly v podmínkách práce, principech alokace, návratnosti osobních investic a pravidlech kariéry.

Jakožto protějšek takové segmentace můžeme předestřít typy rozdělovacích okruhů v komunistickém systému. Bylo v něm možné rozlišit přinejmenším čtyři relativně autonomní systémy distribuce, které lze znázornit na dvourozměrném schématu: jedna dimenze představuje zjevný nebo skrytý charakter distribuce, druhá jeho legální nebo nelegální formu (viz obrázek 1a). Na rozdíl od segmentů trhu práce, participace ve více subsystémech mohla být paralelní a tím produkovat velmi značné nerovnosti. Z uvedených segmentů byl statisticky podchytilitelný jen jediný (pole 1).

Období transformace bude velmi zmatené. Trh práce se bude zřejmě rozvíjet v různých segmentech různě a jejich povaha se bude měnit. Již v současné době se prosazují nové dimenze, byť přechodného charakteru (obrázek 1b). První dimenze je spojena s pronikáním malých soukromých firem do stále centralizovaného systému - v prvním období jde o malé firmy založené na předchozím majetku (z druhé ekonomiky, komunistických pozic, restitucí apod.), částečně však i na

podnikatelské odvaze a úvěrech. Druhou dimenzi otevírá vstup západních firem a západního kapitálu. V obou případech jsou více či méně narušeny obvyklé či převládající relace a způsoby odměňování, a to na rozdíl od velkých firem připravených k odstátnění, kde kontinuuje nízká úroveň mezd i nivelizované rozdělování. Zatímco politika státního sektoru zatím vede ke stahování mzdových rozdílů (nízké mzdy rostou rychleji s cílem vyrovnat rostoucí životní náklady), dynamické malé podnikání a západní firmy zavádějí značnou diferenciaci.

Transformace postkomunistických zemí se odehrává v době, kdy éra tržní regulace na Západě se stává minulostí a kdy mnoho jistot trhu práce podléhá erozi. Ve stejné době, kdy se tu zkoumá přeměna sociálního (welfare) kapitalismu v tržní a přechod od rigidního k flexibilnímu trhu práce [Lane 1989], mnozí politikové postkomunistických společností hledí do "zlatých" 70. let a předpokládají, že obdobně i u nás se bude formovat dobře chráněný a pro každého přístupný trh práce. Ve skutečnosti však musíme počítat s tím, že trh práce bude rozrušen a fragmentován na Východě mnohem víc než na Západě. Takový vývoj je nevyhnutelným důsledkem problémů na obou stranách tržního vztahu. Má-li se ekonomika rozběhnout, pak na straně nabídky práce budou předkládány různé podmínky, pokud jde o jistoty pracovní pozice, zaměstnání a odměn. Na straně poptávky se budeme setkávat s rozmanitostí schopností a aktivit, a to v důsledku nevypočitatelné směsi zděděného kulturního kapitálu a pracovních motivací na straně jedné a osvojeného lidského kapitálu a skutečných výkonů na straně druhé.

Na Západě již dnes probíhá fragmentace pracovních sil, "charakterizovaná různými vrstvami s kumulativními výhodami a nevýhodami, pronikáním nejistot práce do skupin, které se adaptovaly jen na neustálé zlepšování. Je to spojeno s novým promýšlením povahy sociálního státu, který mnozí viděli jako nadměrně byrokratický, a co horšího, jako nadměrně redistributivní" [Standing 1991: 8]. Jestliže zaměníme "zlepšování" stabilitou a "welfare state" státním paternalismem, můžeme stejným způsobem popsat situaci v postkomunistických společnostech.

Jakožto sociální vrstvy s odlišnými vzorci pracovních jistot nebo nejistot G. Standing rozlišuje mj. "špičkové experty", "kapitalistické zaměstnance" (tj. s podílem na zisku), "flexibilní pracovníky" nebo "underclass". Také v postkomunistickém Československu musíme počítat s genezí velmi specifických skupin, a to přes tradice předválečné demokracie a půlstoleté nivelizace. Předválečná republika byla typickou společností středních vrstev, s téměř absentující velkou buržoazií i pod-třídou. Nyní můžeme očekávat, že například z části Romů se budou rekrutovat marginalizované kategorie, že politický a sociální kapitál komunistické špičky se přemění v nový velkokapitál a že - snad - alespoň z části majitelů kupónových knížek se utvoří cosi jako vrstva "kapitalistických zaměstnanců". Prosazovat univerzální ochranu trhu v dané situaci by se mohlo stát fatálním pro ekonomiku i společnost. Spíše než jednotnou regulaci, je třeba podporovat dynamiku jednotlivých segmentů a prosazovat potřebnou flexibilitu pracovního nasazení. Výsledky výzkumů nasvědčují tomu, že populace není zatím nadmíru zneklidněna a že si hloubku nutné transformace uvědomuje jen do jisté míry. To je velmi dobré pro udržení sociálního smíru. Je to však méně dobré pro nutnou radikální přeměnu ekonomického chování.

Tabulky

Tabulka 1. Hlediska uplatňovaná při hodnocení profesí (v %)

Hledisko	Pořadí		
	1.	2.	3.
1 Vysoké znalosti	25,2	22,3	14,4
2 Odpovědnost	23,6	19,0	14,0
3 Důležitost pro společnost	20,2	19,1	15,1
4 Praktická potřebnost	9,8	9,6	10,9
5 Fyzická namáhavost	7,9	5,4	6,7
6 Zručnost, šikovnost rukou	4,7	9,0	14,7
7 Zvláštní nadání	2,7	4,6	8,4
8 Vzácnost, výjimečnost profese	2,1	3,4	4,8
9 Lehkost, jak se dají vydělat peníze	1,2	1,2	2,9
10 Možnost řídit a ovlivňovat druhé	1,4	3,5	3,9
11 Nezávislost	0,7	2,9	3,7
12 Jiné hledisko	0,5	0,1	0,5
Celkem	100,0	100,0	100,0

Pramen: Výzkum "Sociální rozdíly a prestiž povolání", listopad 1990 (N= 1320).

Otázka zněla:

"Vážnost (prestiž) jednotlivých povolání (profesí) lidé posuzují různě, uplatňují při hodnocení různá hlediska. Které ze tří uvedených hledisek jsou podle Vašeho názoru pro posouzení prestiže povolání nejdůležitější?"

Tabulka 2. Představy dotázaných o přiměřenosti kvalifikace a ochotě více pracovat (v %)

	Kvalifikace 1	Manažer 2A	10 hodin 2B	Příprava 2C	Jazyk 2D
určitě ano	18,0	19,6	41,2	36,9	25,2
spíše ano	35,7	20,5	34,2	33,8	29,2
spíše ne	31,5	30,4	14,5	18,5	22,3
určitě ne	14,9	29,5	10,1	10,8	22,5
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: Výzkum "Ekonomická očekávání a postoje populace", prosinec 1991 (N= 1450, pouze populace 25-60 let).

Otázky zněly:

1. "Považujete svoji kvalifikace v podmínkách rodící se tržní ekonomiky za vyhovující a dostatečnou?"

2. "Představte si, že by Vám bylo nabídnuto pracovní místo s dvojnásobným platem. Byl byste ochoten :

A. vykonávat řídicí funkci;

B. pracovat 10 hodin denně;

C. absolvovat odbornou přípravu delší než půl roku;

D. naučit se nový cizí jazyk během jednoho roku."

Tabulka 3. Představy dotázaných o přiměřenosti kvalifikace a ochotě více pracovat (v %) (mnohonásobná klasifikační analýza)

	Kvalifikace 1	Manažer 2A	10 hodin 2B	Příprava 2C	Jazyk 2D
Průměr	18,0	19,6	41,2	36,9	25,2
Adjustované odchylky (v % průměru)					
<i>Pohlaví:</i>					
muž	2,1	4,4	8,3	2,3	0,3
žena	-1,9	-4,0	-7,7	-2,1	-0,3
<i>Věk:</i>					
20-29	-4,0	0,6	-0,4	2,4	9,0
30-39	2,3	1,7	4,5	5,6	3,3
40-49	0,9	1,4	4,2	4,0	-1,6
50-59	0,2	-4,1	-9,0	-13,1	-11,5
<i>Vzdělání:</i>					
základní	-7,6	-9,4	-5,6	-11,1	-10,0
vyučení, n.o.	-0,9	-2,4	1,0	-2,6	-4,5
středoškolské	3,2	7,2	1,8	6,9	8,3
vysokoškolské	14,1	13,7	3,8	19,6	20,2
<i>Republika:</i>					
Česká	0,9	-0,9	4,0	1,7	1,0
Slovenská	-1,6	1,7	-7,4	-3,1	-1,9
Koeficienty beta:					
Pohlaví	0,05*	0,11**	0,16**	0,05	0,01
Věk	0,06	0,06	0,11**	0,16**	0,17**
Vzdělání	0,16**	0,19**	0,06	0,19**	0,22**
Republika	0,03	0,03	0,11**	0,05	0,03
R²	0,03	0,06	0,06	0,08	0,09

Pramen: Výzkum "Ekonomická očekávání a postoje populace", prosinec 1991 (N=1450, pouze populace 25-60 let).

V analýze byly uvažovány pouze odpovědi "určitě ano".

**) koeficient významný na hladině < 0,001

*) koeficient významný na hladině < 0,005

Otázky zněly:

1. "Považujete svoji kvalifikace v podmínkách rodící se tržní ekonomiky za vyhovující a dostatečnou?"

2. "Představte si, že by Vám bylo nabídnuto pracovní místo s dvojnásobným platem. Byl byste ochoten :

A. vykonávat řídicí funkci;

B. pracovat 10 hodin denně;

C. absolvovat odbornou přípravu delší než půl roku;

D. naučit se nový cizí jazyk během jednoho roku."

Tabulka 4. Odpovědi na některé výroky o příjmech, soukromém podnikání a nezaměstnanosti
(% odpovědí "určitě ano")

	Květen 1990	Prosinec 1990	Červen 1991	Prosinec 1991
<i>A. "Je správné, aby opravdu schopní lidé měli hodně peněz, třeba i milióny?"</i>				
Československo	38,3	42,9	43,5	37,8
Česká republika	40,3	47,3	49,5	45,0
Slovenská republika	34,3	35,2	32,5	25,0
<i>B. "Měly by se podle Vás zvětšit rozdíly ve mzdách?"</i>				
Československo	56,5	51,6		41,5
Česká republika	57,8	55,5		46,9
Slovenská republika	48,0	43,9		31,9
<i>C. "Jsou pro hospodaření Vaší domácnosti velice důležité vedlejší příjmy?"</i>				
Československo		34,4	33,7	
Česká republika		30,1	30,5	
Slovenská republika		42,5	39,4	
<i>D. "Soukromému podnikání je třeba ponechat úplnou volnost."</i>				
Československo	45,5	41,6	35,6	25,0
Česká republika	49,7	45,8	40,0	28,3
Slovenská republika	37,3	33,5	27,6	19,1
<i>E. "Pro soukromé podnikání jsou již vytvořeny příznivé a dostatečné podmínky."</i>				
Československo		2,7	4,4	5,6
Česká republika		2,1	3,8	4,3
Slovenská republika		3,8	5,7	7,9
<i>F. "I v nových podmínkách by ekonomika měla zůstat pod kontrolou státu."</i>				
Československo	52,6	40,7	38,9	38,8
Česká republika	52,0	39,7	39,0	37,3
Slovenská republika	53,9	42,7	38,7	41,4
<i>G. "Nezaměstnanosti je třeba bránit i za cenu zachování mnoha zbytečných pracovních míst."</i>				
Československo	6,3	4,9	3,8	4,7
Česká republika	4,9	4,2	3,9	4,2
Slovenská republika	9,0	6,2	3,5	5,7

Pramen: Výzkum "Ekonomická očekávání a postoje populace" 1990-1991 (pouze populace 25-60 let).

Tabulka 5. Strategie řešení obtížné finanční situace domácnosti (v %)

	Lepší plat 1	Lepší zaměstnání 2	Druhé zaměstnání 3	Pracovat v zahraničí 4	Soukromý podnik 5
určitě ano	32,6	30,5	21,5	9,9	11,4
spíše ano	25,8	30,5	37,6	11,8	13,7
spíše ne	18,9	20,7	17,4	23,7	25,0
určitě ne	22,2	18,2	23,5	54,5	49,9
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Prameny: Výzkumy "Ekonomická očekávání a postoje populace", prosinec 1991
(N = 1283 dospělých 25-60 let).

Otázky a varianty odpovědí:

"Představte si, že se Vaše rodina vlivem nepříznivých vnějších okolností ocitne ve velmi obtížné finanční situaci. Rozhodněte, které z následujících možných řešení by asi osobně pro Vás v současné situaci přicházelo v úvahu?"

1. Usilovat o zvýšení příjmu ze současného zaměstnání.
2. Najít si lépe placenou práci.
3. Sehnat si vedlejší pracovní poměr, dělat melouchy.
4. Odejít pracovat do zahraničí.
5. Založit si soukromou firmu."

Tabulka 6. Názory o perspektivách zaměstnání dotázaných (v %)

	Perspektiva profese 1	Perspektiva firmy 2	Obavy z nezaměst- nanosti 3	Ochota pracovat za mzdu nižší 4	Ochota pracovat za mzdu minimální 5
určitě ano	22,5	17,2	22,5	22,2	15,9
spíše ano	35,1	35,0	26,6	45,0	30,8
spíše ne	29,5	30,1	31,9	19,1	25,4
určitě ne	13,0	17,7	19,0	13,7	27,9
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Prameny: Výzkumy "Ekonomická očekávání a postoje populace", prosinec 1991
(N = 1283 dospělých 25-60 let).

Otázky zněly:

1. "Považujete svoji profesi za perspektivní vzhledem k probíhajícím změnám?"
2. "Považujete svůj podnik za perspektivní vzhledem k probíhajícím změnám?"
3. "Obáváte se Vy osobně nezaměstnanosti?"
4. "Kdyby Vaše místo bylo ohroženo, byl byste ochoten pracovat i za nižší mzdu, jen abyste zůstal zaměstnaný?"
5. "A byl byste ochoten pracovat i za minimální mzdu?"

Tabulka 7. Názory o perspektivách zaměstnání dotázaných (v %) (mnohonásobná klasifikační analýza)

	Perspektiva profese	Perspektiva firmy	Obavy z nezaměst- nanosti	Ochota pracovat za mzdu nižší	Ochota pracovat za mzdu minimální
	1	2	3	4	5
Průměr	22,5	17,2	22,5	22,2	15,9
Adjustované odchylky (v % průměru)					
<i>Pohlaví:</i>					
muž	3,8	0,5	-2,6	-1,8	-5,9
žena	-3,5	-0,4	2,4	1,7	5,4
<i>Věk:</i>					
20-29	2,9	-0,5	1,2	-4,9	-2,3
30-39	1,8	0,4	2,4	0,3	0,3
40-49	-0,9	3,6	0,2	-0,1	0,4
50-59	-4,4	-3,4	-4,4	4,6	1,6
<i>Vzdělání:</i>					
základní	-8,7	-4,7	3,1	1,8	7,4
vyučení, n.o.	-1,0	-2,7	1,7	-3,8	-3,6
středoškolské	2,7	3,3	-1,4	3,0	-0,4
vysokoškolské	19,2	13,7	-11,1	2,0	-3,6
<i>Republika:</i>					
Česká	3,0	1,7	-5,0	1,5	1,2
Slovenská	-5,5	-3,1	9,4	-2,8	-2,3
Koeficienty beta:					
Pohlaví	0,09**	0,01**	0,06**	0,04*	0,16**
Věk	0,07*	0,06	0,06	0,08	0,04
Vzdělání	0,18**	0,15**	0,10*	0,07*	0,12**
Republika	0,10**	0,06*	0,17**	0,05*	0,05*
R²	0,06	0,03	0,04	0,02	0,05

Pramen: Výzkum "Ekonomická očekávání a postoje populace", prosinec 1991 (N = 1283 dospělých 25-60 let).

V analýze byly uvažovány pouze odpovědi "určitě ano".

**) koeficient významný na hladině < 0,001

*) koeficient významný na hladině < 0,005

Otázky zněly:

1. "Považujete svoji profesi za perspektivní vzhledem k probíhajícím změnám?"
2. "Považujete svůj podnik za perspektivní vzhledem k probíhajícím změnám?"
3. "Obáváte se Vy osobně nezaměstnanosti?"
4. "Kdyby Vaše místo bylo ohroženo, byl byste ochoten pracovat i za nižší mzdu, jen abyste zůstal zaměstnaný?"
5. "A byl byste ochoten pracovat i za minimální mzdu?"

Obrázek 1. Hlavní dimenze distribučního systému

A) V 'KOMUNISMU

	ZJEVNÉ	SKRYTÉ
LEGÁLNÍ	1 Odměňování podle mzdových tarifů ve formální ekonomice	2 Materiální výhody a privilegia "vládnoucí třídy"
NELEGÁLNÍ	3 Příjmy ze soukromé aktivity v neformální ekonomice	4 "Nadhodnota" ze stranického, státního a ekonomického řízení

B) V PRVNÍM OBDOBÍ TRANSFORMACE

	NOVÝ KAPITALISMUS	VELKÉ PODNIKY
DOMÁCÍ	1 Podnikání s domácím kapitálem	2 Námezdní práce ve státních podnicích: nižší mzdy, větší jistoty
ZAHRANIČNÍ	3 Podnikání se západním kapitálem	4 Námezdní práce v zahra- ničních firmách: vyšší mzdy, menší jistoty

JIŘÍ VEČERNÍK se dlouhodobě zabývá problémy příjmové diferenciaci a ekonomické nerovnosti, je autorem řady článků a studií na toto téma, počínaje kapitolou v knize P. Machonina a kol. "Československá společnost". V Sociologickém ústavu ČSAV nyní vede projekt "Trh práce, sociální politika a domácí ekonomika v období přechodu k tržní ekonomice". Je mj. členem výkonného výboru Luxembourg Income Study a spolupracuje s dalšími zahraničními institucemi v oblasti sociální politiky a ekonomické sociologie.

Literatura:

- Becker, G. S. 1964. *Human capital*. New York: Columbia University Press.
- Doeringer, P. B. M. J. Piore 1971. *Internal Labour Markets and Manpower Analysis*. Lexington, MA: Heath.
- Lane, C. 1989. "From 'welfare capitalism' to 'market capitalism': a comparative review of trends toward employment flexibility in the labour markets of three major European societies". *Sociology* 23: 583-610.

- Matějů, P. 1990. *Beyond Educational Inequality in Czechoslovakia*. CDE Working Papers, University of Wisconsin-Madison.
- Mincer, J. 1974. *Schooling, Experience and Earnings*. New York: Columbia University Press.
- Oxenstierna, S. 1990. *From Labour Shortage to Unemployment? The Soviet Labour Market in the 1980s*. Universitet Stockholm.
- Standing, G. 1991. *Emerging modalities of work and labour: Pursuit of occupation in flexible labour market*. Paper presented on International conference on Human resources at the dawn of the 21st century. Luxembourg, 27-29 November.
- Szirácki, G. 1990. *Labour Market Analysis and Employment Policies*. Working Papers of the World Employment Programme Research.
- Večerník, J. 1991a. "Distribuční systém v Československu: empirická fakta, výkladové hypotézy". *Sociologický časopis* 27: 39-56.
- Večerník, J. 1991b. "Earnings Distribution in Czechoslovakia: Intertemporal Changes and International Comparison". *European Sociological Review* 7: 237-252.

Použité empirické výzkumy:

"Sociální rozdíly a prestiž povolání", listopad 1990, soubor 1320 dospělých aktivních osob.

"Rodina 1989" (opakované pozorování panelu 15 letých dětí a jejich rodičů, poprvé zachycených na podzim 1989).

"Ekonomická očekávání a postoje populace", květen 1990, prosinec 1990, červen 1991, prosinec 1991. Soubor: 1650-1800 dospělých nad 18 let (některé otázky se týkají také situace domácnosti).

"Transformace sociální struktury", září-říjen 1991, soubor 2850 dospělých osob.

Všechny uvedené výzkumy byly provedeny Střediskem empirických výzkumů STEM Sociologického ústavu ČSAV v Praze.

Summary

Under the communist regime, the state bureaucracy had absolute control over the labor force. Limited liberty in job choice and the weak relationship between performance and reward produced a lack of interest in investing in human capital and indifference toward the results of work. As consequences of previous regime, we have to face to many problems, now.

From the point of view of human capital, there is an absolute scarcity of highly competent and efficient workers. Instead of unemployment, the unsatisfied demand for good workers and erroneously occupied positions should be considered the main problem and biggest failure of the labor market. The solution lies in motivating investment in human capital, renewing the functional interrelation between competence, performance and reward. Freer space of activity and new incentives could cause an improvement in qualificational levels in a relatively short period.

From the point of view of work incentives and rewards one might say that contradictory tendencies rather than a consistent development towards greater and more functional inequality might reveal themselves. Considering the range of earnings distribution, it seems to have diminished for a considerable part of the labor market (except the new private firms), due to restrictive economic policy, the establishment and raising of the minimum wage and strict control over the wage fund. For the near future, the balance between the welfare state and market incentives and between functional and unjust inequality remains very precarious. The population's views are rather ambiguous in that sense, because people ask for more incentives for market behavior and more social security at the same time.

From the point of view of ownership and job allocation, changes in property relations are just starting. The overwhelming majority of "private firms" are only the part-time jobs of

craftsmen, construction workers, sellers, lawyers, consultants etc. What is interesting is that acceptance of full freedom for private entrepreneurship has been significantly decreasing over the latest period. Not only consent, but also suspicion and social envy accompanies the new capitalists on their difficult journey. A decreasing but still considerable part of the population desires the maintenance of state control over the economy.

The transitory period will be very confused. The labor market will be segmented and the development of individual segments will be uneven. Now, new temporary borderlines are created. The first one is connected with the introduction of small private firms into the hitherto centralized system. The second one is represented by the introduction of Western firms and foreign capital. The transformation of the post-communist countries is being carried out in a period when the era of market regulation is over in the West and many securities of the labor market are being eroded. We have to take into account that the labor market in the East might be much more eroded and fragmented than in the West. Rather than uniform regulation, one needs the dynamics of individual segments and flexibility in work engagement. Surveys show that the population is not very much troubled and that it is aware of the depth of the necessary transformation only to a certain degree. This is very good for maintaining social peace, but it is less good for radical change in economic behavior.